

אסירים ביטחוניים יהודים בראשית ימי המדינה: אסירי מחתרת מלכות ישראל כמקרה מבחן לאתגר הריבונות

איציק פס

תקציר

במאי 1953 נחשפה מחתרת יהודית שביצעה פעולות טרור במדינת ישראל. רבים מחבריה היו יוצאי לח"י וחברי קבוצת סלם, שבראשה עמד הד"ר ישראל אלדד (שייב), ממנהיגי לח"י לשעבר. הם האמינו בחזון מלכות ישראל וסברו שמדינת ישראל מפריעה למימוש החזון ופועלת בדרכים שגויות. לאחר שנעצרו הם הועמדו לדין לפי הפקודה למניעת טרור משנת 1948, שהייתה שנויה במחלוקת, וסירבו לקבל את סמכות בית הדין. לאחר שהורשעו ונאסרו הם קראו תיגר גם על סמכות שירות בתי הסוהר והתעמתו עם אנשיו; עימותים אלה הסלימו גם לאלימות. אף שבמקרים קודמים התקשו השלטונות להתמודד עם אסירים ביטחוניים לא גובשו נהלים מסודרים לטיפול בהם, והדרגים המיניסטריאליים, המשפטיים והביטחוניים, ובכללם מערכת הכליאה, נאלצו להגיב לקריאת התיגר שעוררו האסירים בדרך של ניסוי וטעייה וחרגו לא פעם מהנורמות המקובלות. דרך טיפול זו הושפעה מלחצים של גורמים שונים, בתקשורת, בפוליטיקה ואחרים, והיא משקפת את חולשת הרשויות בהתמודדות עם אסירים אלו וגם שניות כלפיהם: מצד אחד מאבק חסר פשרות, ומצד אחר סלחנות שסופה חנינה מוקדמת.

מילות מפתח: אסירים, טרור פנימי, יעקב חרותי, ישראל אלדד, לח"י, מחתרת יהודית, מלכות ישראל, הפקודה למניעת טרור, ש"ב

מבוא

בינואר 1954 קרתה תקרית אלימה בין אסירי מחתרת מלכות ישראל לסוהרים. בעקבות כך הנחה שר המשטרה בכור שטרית את שירות בתי הסוהר (השב"ס) לבדוק אם יש צדק בתלונות האסירים שמחו על אלימות קשה נגדם או שמדובר בטענות שווא. בתום התחקיר שלח נציב השב"ס לשר דו"ח מפורט, ובו נסקרו האירועים ונקבע שתלונות האסירים משוללות יסוד, ולסיכום הוא פרס לפניו את הקשיים המהותיים ואת האתגרים שהמערכת מתמודדת אתם במקרים של האסירים החריגים:

מאורעות הימים הללו והתנהגותם הכללית של אסירי המחתרת, מראה שהעובדה שבית המשפט קבע להם יחס מיוחד ושגם אנחנו מראים להם רצון להתחשבות מקסימלית – גורמת כנראה לאנשים אלה לאי־הבנה בנוגע לצורה שעליהם להתנהג כלפי הקצינים, הסמלים והסוהרים המטפלים בהם. יש לדעתי צורך להעמיד אותם במקומם ולהסביר להם שעליהם להסתגל לעובדה שהשמירה עליהם, הסדר והמשמעת ו[ה]ביטחון בבתי־הסוהר נתונה לידי קציני השרות ועובדי האחרים ושמפתקדי האסירים – יהיו אלה אשר יהיו – להישמע להוראותיהם החוקיות הניתנות מתוך מילוי תפקידם שהחוק הטיל עליהם.¹

מהם האתגרים שהציבו אסירי מחתרת מלכות ישראל בפני גורמי החוק והביטחון, באילו כלים השתמשו הרשויות בהתמודדות עם מה אפשר ללמוד מכך על המורכבות בטיפול בטרור פנימי בשנות בינוי המדינה?

מאז הקמת המדינה התמודד השלטון עם ניסיונות לערער על הלגיטימיות שלו ולכרסם במעמדו. עם האחראים לכך נמנו גורמים שלא בחלו בשימוש באלימות ואף בטרור וקראו תיגר על הממסד הפוליטי, הביטחוני והמשפטי שנים ארוכות. 'בשנתה השישית של המדינה עדיין מהלך בארץ אויבה הגדול של כל מדינה ריבונית: הטרור הפנימי', כתב על כך פנחס יורמן בדבר.²

מחתרת מלכות ישראל היא מקרה מבחן ייחודי לבחינת האתגרים ודרכי ההתמודדות של רשויות המדינה עם אסירים ביטחוניים ואמת מידה לבחינת חוסן המשטר ולתהליך התייצבותו. היא הייתה מחתרת מאורגנת והייררכית, וטווח הפעילות האלימה שלה, ובכללה טרוריסטית ובעלת היבטים בין־לאומיים, היה רחב. רבים מפעיליה היו בעלי עבר מחתרתי בלח"י ומגוסים בהתמודדות עם רשויות הביטחון והחוק. להבדיל מהתארגנות קודמת שפעלה בישראל כשנתיים קודם לכן – ברית הקנאים הדנית,³ שירותי הביטחון לא הצליחו להחזיר לתוכה סוכנים או מודיעים, וחשיפתה החלה באירוע מקרי שהתפתח לחקירה מוצלחת. יתר על כן, מעת שנאסרו הפעילים בה הם ערערו על לגיטימיות השלטונות והחריפו את העימות בשלוש הזירות המרכיבות את שרשרת האכיפה והענישה: חדרי החקירות, בית המשפט ובית הכלא. כל אחת מהזירות שיקפה עימות אחר, והרשויות נדרשו לגבש שיטות התמודדות שונות מזירה מזירה.

אחד הקשיים בחקר סוגיות של טרור הוא ההמשגה. אף שהטרור הוא תופעה כללית נצפית ומוכרת וניתנו לו בפורומים בין־לאומיים, חוקתיים ואקדמיים פרשנויות רבות,

1 נציב שב"ס לשר המשטרה, 20.5.1954, ארכיון המדינה (להלן: "א"מ), R0001e0e (להלן: תיק אסירי המחתרת).

2 פנחס יורמן, 'משפט נאשמי המחתרת', דבר, 17.7.1953, עמ' 11.

3 על ברית הקנאים ראו: אופירה גראוויס־קובלסקי, 'אלימות פוליטית בשנות בינוי אומה: ניסיון הטלת הפצצה בכנסת בידי "ברית קנאים" (1951) כמקרה מבחן', משטרה והיסטוריה, 4 (תשפ"ג), עמ' 17-43; Maya Mark, 'Political Violence, Political Ends: The Story of the Zealots' Underground', *Journal of Israeli History Politics, Society, Culture*, 41 (2023), pp. 57-78.

טרם גובשה לו הגדרה כללית מוסכמת. הדיון המחקרי התאורטי העוסק בתופעה רחב היקף ומורכב, ולא כאן המקום להרחיב בו.⁴ ההתייחסות למחתרת מלכות ישראל כארגון טרור מקורה בשני טעמים: ראשית, פעולותיה היו גם פעולות טרור מובהקות שכוונו נגד אזרחים; ושנית, כך התייחסו אליה הרשויות, וחבריה הועמדו לדין באשמת חברות בארגון טרור בבית דין צבאי מיוחד על פי הפקודה למניעת טרור (להלן). קושי משיק הוא הקושי להגדיר אסירים שנאסרו בעוון טרור מפאת המטען הפוליטי, המוסרי והחוקי הנלווה אליהם ולמעשיהם. אסירים רבים כאלה מגדירים את עצמם אסירים פוליטיים, אך גם הגדרה זו שנויה במחלוקת בפורומים שונים ולא התגבשה הסכמה כללית בעניינה.⁵ המונח 'אסירים ביטחוניים' ייחודי והתגבש בישראל (אם כי בתקופה מאוחרת מהתקופה הנדונה במחקר) ומוחל גם על יהודים שנאסרו בעוון עבירות ביטחון;⁶ השימוש בו נועד לעקוף בעיית המשגה זו. עם זאת, לא ניתן להתעלם ממנה מכיוון שהיא תשמש נקודת מחלוקת עקרונית בין אסירי מחתרת מלכות ישראל לרשויות החוק והביטחון. אתאר זאת להלן.

פרשת מחתרת מלכות ישראל נחקרה בעבודת המוסמך של אברהם דסקל לפני שנים רבות⁷ וזכתה להתייחסות קצרה במחקריו של אהוד שפרינצק על אודות הימין הרדיקלי בישראל.⁸ שניהם סיכמו בקצרה את הפרטים הבסיסיים על המשפט והתעלמו משלב החקירות ומשלב המאסר. על הפרשה כתבו מקצת המעורבים בה: יעקב חרותי, מראשי המחתרת; עורך הדין שמואל תמיר, שייצג את מקצת הנאשמים; עדה אמיכל-ייבין, הביוגרפית של הד"ר ישראל אלדד, אביה הרוחני של המחתרת ורעיית אחד הנאשמים,⁹ ומנגד, איסר הראל ראש השין-בית (להלן: ש"ב).¹⁰ מקורות אלו מציגים זווית אפולוגטית שאיננה ביקורתית ואינם מרחיבים בסוגיות הנידונות.

- 4 לדיון תאורטי בסוגיה ראו: Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York 2006, pp. 1-42; Alan Greene, 'Defining Terrorism: One Size Fits All?', *International and Comparative Law Quarterly*, 66, 2 (2017), pp. 411-440; Boaz Ganor, 'Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter', *Police Practice and Research*, 3, 4 (2002), pp. 287-304; Alex P. Schmid, *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Routledge, London and New York 2011, pp. 39-98. יש לציין שלמאמרו של שמיד נלווה נספח, ובו יותר מ-250 הגדרות שונות ל'טרור'.
- 5 ראו לדוגמה: Andrew Silke (ed.), *Prisons Terrorism and Extremism Critical Issues in Management*, Routledge, London and New York 2014, pp. 4-5.
- 6 ראו פקודת נציבות שב"ס, מס' 04.05.00.
- 7 אברהם דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטרית בראשית המדינה, ברית קנאים ומלכות ישראל', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תש"ן.
- 8 לדוגמה: Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*, Free Press, New York 1999, pp. 66-70.
- 9 יעקב חרותי, *אמת אחת ולא שתיים*, הוצאת יאיר, תל אביב תשס"ח; שמואל תמיר, *בן הארץ הזאת*, זמורה-ביתן, לוד תשס"ב, עמ' 267-275; עדה אמיכל-ייבין, *סמבטיון*, ספריית בית אל, בית אל תשנ"ה, עמ' 193-195.
- 10 איסר הראל, *האמת על רצח קסטנר*, ידיעות ועידנים, תל אביב תשמ"ו, עמ' 55-73.

חשיבותו של מאמר זה משולשת: ראשית, בתרומתו להבנת הדינמיקה בין השלטון לקוראים תיגר עליו ובבחינת תהליכי ההבניה הפנימיים של מדינת ישראל בשנותיה המעצבות בסוגיית הטרור הפנימי תוך כדי שימת דגש על האיזונים והבלמים בין ביטחון לזכויות אדם. שנית, בהבנת המורכבות בהתמודדות עם אלימות פוליטית ובטיפול בו במדינות דמוקרטיות, ובייחוד בסוגיית האסירים, שהיא סוגיית ליבה בפעולת הגומלין בין השלטון ובין המתנגדים לו, שטרם נחקרה והצגת הקשיים המערכתיים, הביצועיים והתקשורתיים העומדים בפני הרשויות. סוגיה זו כללית, ומדינות רבות מתמודדות איתה עד ימינו. שלישית, בהצבת תשתית למחקרים עתידיים על אודות יחסי הגומלין בין טרור פנימי לשלטונות, שהם סוגיית בסיס בבחינת התשתית ואבני היסוד של חברות דמוקרטיות. טענתי היא כי אף שבאירועים קודמים בעבר התעמתו הרשויות השונות עם פעילי טרור פנימי לא הוכנה תכנית בין-ארגונית סדורה להתמודדות עמם, והרשויות התקשו לעשות זאת. דרכי ההתמודדות והתגובה גובשו בדרך של ניסוי וטעייה וכמענה לשיטות הפעולה שנקטו האסירים והן הושפעו מלחצים ציבוריים ופוליטיים. משכך, דרכי הטיפול בפעילי המחתרת משקפות את חולשת השלטונות ואת היעדרם של מנגנונים מאזנים בין צורכי ביטחון ובין שמירה על זכויות אזרח. זאת ועוד, פרשת המחתרת מציגה שניות ביחס של הרשויות כלפי הטרור הפנימי המשקף את ייחודיותה של התופעה: מצד אחד מלחמה חסרת פשרות שהשתמשה באמצעים משפטיים שנויים במחלוקת ובאכיפה אגרסיבית נגד מחוללי הטרור, ומצד אחר סלחנות שהתבטאה בהקלות חוזרות ונשנות שניתנו להם ובחנינה מוקדמת. שניות זו משקפת דפוס שחזר במקרים נוספים של טרור פנימי גם מאוחר יותר, ומכאן חשיבותו.

בתי סוהר הם מקומות לימינליים, מעין עולם מקביל, ובו חוקים משלו ונורמות ייחודיות. משכך, קשה להתחקות על הפסיכולוגיה של האסירים ועל הדקויות של חיי הכלא. הד לכך נתן אסיר שביקש לכתוב ספר על חוויותיו בכלא וטען: 'פרופסורים לומדים אבל לא יושבים בבתי-סוהר ולכן לא יוכלו לגלות את הרקע הפסיכולוגי הנכון של האסיר'.¹¹ עבור ההיסטוריון המתחקה אחרי נשואי מחקרו ממרחק של שנים, האתגר מתעצם שבעתיים והדברים מקבלים תוקף רב יותר באסירי טרור, אשר מובחנים מהותית מאסירים פליליים. אפשר למצוא מענה מסוים, אף שאינו מושלם וחף מבעיות מתודולוגיות, בראיונות מאוחרים או שימוש באגודוקומנטים אותנטיים כמו יומנים ומכתבים שכתבו.¹² מקורות אחרים מאותו הזמן הם תיקי אסירי המחתרת במשרד המשטרה (וראו להדגיש כי יש תיקים שעודם חסויים), עיתוני התקופה ועוד.

11 'נידון למוות: אם אשמתי – שיתלונן', **מעריב**, 29.12.1953, עמ' 3.

12 התכתבות אסיר המחתרת ישעיהו שרעבי, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל (להלן: מזב"י), פ 456.

מחתרת מלכות ישראל: יעדים ופעולות

בשנים המעצבות פעלו בישראל כמה ארגוני מחתרת שניסו להשפיע על החברה הישראלית לפי האידאולוגיה שלהם. מחתרת ברית הקנאים, שעם חברה נמנו יוצאי לח"י דתיים, והמחתרת ששמה המחנה, בעלת האוריינטציה החרדית, פעלו נגד הצביון החילוני במדינה וביקשו לכפות את חוקי הדת.¹³ מנגד, יוצאי לח"י עמוס קינן ושאלתיאל בן-יאיר ניסו לפגוע בשר התחבורה הדתי דוד צבי פנקס כמחאה על השבתת התחבורה בשבתות, וגם בחוגי הכנענים החלה להתרקם התארגנות מחתרית. גם נגד הסכם השילומים בוצעו פעולות טרור אחדות. מחתרת מלכות ישראל הייתה חלק מאותה תופעה פוליטית-חברתית, ולא פעלה בחלל ריק.

המחתרת נולדה מתוך קבוצה שהקים הד"ר ישראל אלדד (שייב), אחד משלושת מנהיגי לח"י שנחשב האידאולוג של המחתרת ולאחר הקמת המדינה יסד ירחון בשם **סלם – למחשבת חרות ישראל**. בירחון הוא ביסס אידאולוגיה ימנית-לאומית-רדיקלית שסירבה לקבל את כללי הדמוקרטיה ולא ראתה במדינה יעד אלא ביקשה להקים את מלכות ישראל. לדידו, המדינה נועדה להיות ראש גשר למלכות ישראל, והפסיכולוגיה הקבוצתית שלו ושל תלמידיו שיקפה אכזבה רבה ממדיניות ישראל, שאיננה ממלאת את ייעודה לדעתם. מבחינתם, ראשי המדינה היו אופורטוניסטים ששיתפו פעולה עם הבריטים ועל הדם השפוך של לוחמי המחתרת הקימו את מדינת ישראל ונטלו לעצמם את ההנהגה. תוצר הלוואי של תפיסה זו היה קריאה בוטה להפרת שלטון החוק כשזה מתנגש עם האידאולוגיה של הקבוצה ומפריע לממש את יעדיה. רשויות הביטחון ראו באלדד גורם מתסיס שסכנתו רבה לביטחון המדינה. הש"ב עקב אחריו, ושר הביטחון מנע ממנו את האפשרות לשמש מורה במערכת החינוך.¹⁴

המחתרת הוקמה בשנת 1952 בשל המצב הביטחוני המעורער באותם ימים ובעקבות המסע האנטי-ציוני הנרחב של ברית המועצות וגרורותיה, שבא לידי ביטוי במשפטי פראג ובמשפט הרופאים. היא נולדה בפגישה בין יוצא לח"י ואיש סלם יעקב חרותי לחברו מלח"י שמעון בכר, אשר השניים דיברו בה על המצב והחליטו שאי אפשר לשתוק עוד. הם גייסו – בשיטת חבר מביא חבר – כמה עשרות חברים יוצאי לח"י וקבוצת אקטיביסטים מבית"ר.¹⁵ אחד הצעירים תיאר כיצד גויס:

הדבר התחיל אחרי האזכרה ליאיר (אברהם שטרן) בבית הקברות בנחלת יצחק [...] בא אלי אדם שהציג את עצמו בשם בדוי. מגבעת גדולה כיסתה את רוב פניו. האיש אמר לי כי הוא מדבר בשם תנועת מחתרת וכששאלתי למטרת המחתרת השיב 'מלכות

13 טעות היסטוריוגרפית נפוצה היא השימוש בשם ברית הקנאים למחתרת המחנה, ובשם זה היא מוכרת כיום. משכך אשתמש כאן בשם זה.

14 דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית', עמ' 32-33.

15 חרותי, **אמת אחת**, עמ' 216. ריאיון שערך המחבר עם יעקב חרותי, תל אביב, 4.5.2011.

ישראל'. האיש קבע לי פגישה וכשהופעתי אליה הוא שאלני אם אני מוכן להצטרף. כשהסכמתי לכך קבע לי האלמוני פגישה בערב מסוים בגן מאיר ואמר כי שם תהיה 'ועדת קבלה'. הייתי אז בן 15 ולא שקלתי היטב את הדבר. כצעיר משכנתי ההרפתקה גופה יותר מן הרעיון עצמו.¹⁶

כנהוג בארגוני מחתרת, קיבלו הפעילים כינויי קוד להסוואת זהותם ושמרו על מידור קפדני.¹⁷

המחתרת פעלה בכיוונים שונים וביקשה להיות זרז לשינוי מהותי במדינת ישראל: מקצת פעולותיה נשאו צביון דתי כמו שרפת חנויות לממכר חזיר וחנויות שפעלו בשבת ומקצתן נשאו צביון לאומי: פעולות תגמול נגד הירדנים ופגיעה במטרות סובייטיות כמו חבלה בשגרירות צ'כיה ושרפת מכונית הציר הצ'כ.¹⁸ פעולת הטרור הבולטת שביצעו הייתה פיצוץ מטען חבלה גדול בחצר צירות ברית המועצות בתל אביב ב-9 בפברואר 1953. הבניין ניזוק, ואחדים מעובדי הצירות נפצעו. בתגובה ניתקה ברית המועצות את היחסים הדיפלומטיים עם מדינת ישראל. בישיבת הכנסת גינה דוד בן-גוריון במילים חריפות את המעשה ואמר: 'הבריונים אשר ביצעו פשע מתועב זה יותר משהם שונאי מדינה זרה – הם אויבי מדינת ישראל [...] הם שחיללו בפשע אווילי זה את כבוד ישראל'.¹⁹ מלבד זאת, הם עסקו בריגול נגדי, עקבו אחר גורמי ש"ב, צבא ומשטרה ואספו מודיעין על יעדים אפשריים לפגיעה כמו שגרירויות זרות.²⁰

כאמור, בשטח פעלו כמה התארגנויות מחתרתיות. הן היו קשורות בקשרים רופפים זו לזו, וכך נחשפה המחתרת. בסוף מאי 1953 נתפסו סמוך לבניין משרד החינוך בירושלים שני צעירים חרדים שהשתייכו לספחי מחתרת ברית הקנאים, וברשותם מטען חבלה. הם ביקשו לפגוע בבניין במחאה על חוק החינוך האחד, שהם ראו בו כפייה חילונית. החקירה הובילה לחיים ריקלין, יוצא לח"י; בחיפוש בביתו נמצאה רשימת שמות, ובה שמו של שמואל דריימן, יוצא לח"י אחר בעבר וסייען של המחתרת בהווה, שהיה לו סליק, ובו הוא שמר נשק ומסמכים. המשטרה מצאה את הסליק, ודריימן הסכים לסייע לה ומסר מידע רב על אודות ההתארגנות ופעיליה. רעייתו הסכימה לעקוב אחר חברי המחתרת ולהסגירם לרשויות.²¹ ש"ב, המשטרה ומשטרה צבאית חוקרת (מצ"ח) הקימו מטה פעולה משותף, ובמבצע מהיר עצרו עשרות חשודים בהשתייכות לארגון, ובהם חרותי ובכר. אחרים השכילו להימלט בעוד מועד ולהיעלם. שניים נתפסו על חם בידי מארב של המשטרה כשניסו להוציא נשק מסליק שהוטמן במערה בירושלים. 'הקבוצה בירושלים היא

16 'בית הדין קיבל הוידוי בכתב של שרעבי והודאת מנדל על פעולתם במחתרת', **הארץ**, 24.7.1953, עמ' 8.

17 דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית', עמ' 101. ראו גם: יומן בן-גוריון, 9.6.1953.

18 ראו פירוט של פעולות המחתרת בתוך: 'לאחר משפטי המחתרות', **דבר**, 9.10.1953, עמ' 2, 7.

19 ישיבת הכנסת מ-10.2.1953.

20 עמ' 3 לפסק הדין במשפט צריפין, א"מ, 000aedv.

21 חרותי, **אמת אחת**, עמ' 220; 'תנועות המחתרת במדינת ישראל', **מעריב**, 26.7.1957, עמ' 4.

המסוכנת ביותר. בלי ספק קשורים לשייב. הם שותקים'. כתב ביומנו בן-גוריון, שעודכן בפרטי החקירה הרגילה.²² מחשש מפני תגובת נגד אלימה הוצבה שמירה קפדנית על בתי הקצינים המעורבים בחקירה, ועל בתי שרים ואישים שונים שהיו קשורים בה.²³ בתקשורת נקראה המחתרת 'מחתרת בלי שם'. המחתרת יצרה גל חקיינים, בעיקר בני נוער ששלחו מכתבי איום לגורמים שונים.²⁴ אף שהם שיקפו את הצד הפרויד באקלים המחתרתי באותם ימים, הם זכו לתשומת לב ציבורית רבה, והמשטרה התייחסה אליהם בחומרה רבה.²⁵ התגובות לחשיפת המחתרת היו קוטביות. בשוליים הביעו בה תמיכה פומבית וראו בה ביטוי להלכי רוח לאומיים-חרטניים אנטי-ממסדיים אשר מסרבים לקבל את תבוסתנותו המדינית-ביטחונית של השלטון. הבוטה מכולם היה הד"ר אלדד, שבכירי העצורים היו מתלמידיו. במאמר ארוך בסלם הוא ראה בהם כמי שמקיימים 'מחתרת בנפש' שמבטאת את הכוחות הפנימיים המסרבים לקבל את הפגיעה בכבוד הלאומי. 'עתיד האומה תלוי בניצחונה של מחתרת זו', קבע והדגיש: 'לא יוכלו לה שום חוקי חרום ושום שנות מאסר ומחנות עצורים. היא ישנה בשיר והיא ישנה במחשבה והיא תהיה גם במעש. בה אנו הוגים יומם ולילה ואותה נטפח ונאדיר עד נשמת אפינו האחרונה'.²⁶ גישה שונה בתכלית הציג אורי אבנרי, כתובת מקובלת לצעירים שביקשו לקרוא תיגר על השלטון. לדעתו המחתרת היא תוצר האקלים הרעיוני והנפשי הרדוד שהתפתח בקרב הדור הצעיר במדינה, והפצצה מחליפה בעיניהם את האידיאלים. הוא טען, מאז הקמת המדינה, כי לא בכדי לא העמיד הדור הצעיר מנהיגים, לא העלה רעיונות חדשים ולא ייצר תרבות מקורית.²⁷ במפתיע, דברים דומים עלו גם בעיתון **שערים**, אשר זוהה עם הצד הקוטבי, זה של פועלי אגודת ישראל, שהסכים כי המחתרת היא תוצאה של משבר חריף שחוזה הנוער הישראלי וסבר כי הפתרון טמון ב'החזרת עטרת האידיאלים ליושנה'.²⁸ תגובות אחרות העלו ספקות בנוגע למעורבות שירותי הביטחון בפרשה ונשמעה הטענה: 'המשטרה מארגנת את כל המחתרות בעצמה'.²⁹ ראוי לציין שבאותן שנים עוד לא נחשף הש"ב רשמית.

22 יומן בן-גוריון, 5.6.1953.

23 'קציני צבא ומשטרה מנהלים את החקירה', חרות, 11.6.1953, עמ' 1.

24 לדוגמה, 'המגף השקוף חוסל', הארץ, 13.7.1953, עמ' 4; 'לאחר המגף השחור - המגף הלבן', קול העם, 22.5.1953, עמ' 6.

25 'בן-ארי בשם ראש ענף פלילי למטה הארצי, 19.2.1953, א"מ, R0000mju.

26 'יש מחתרת בישראל', סלם - למחשבת חרות ישראל, נא (תמוז תשי"ג), עמ' 8.

27 אורי אבנרי, 'הטרור, דרך הביטוי של הנחותים', העולם הזה, 18.6.1953, עמ' 6.

28 'המחתרת וסיבתה ושורשיה', שערים, 17.7.1953, עמ' 3.

29 'מחתרת משטרתית', העולם הזה, 4.6.1953, עמ' 7.

שובה של הפקודה למניעת טרור

גורמי הביטחון והחוק התלבטו באילו כלים משפטיים ניתן להשתמש נגד העצורים שסירבו לשאת פעולה בחקירה ושמו על זכות השתיקה. בחוק נקבע שעל עצור להופיע לפני שופט בתוך 48 שעות ממעצרו, וגורמי החקירה ביקשו להימנע מכך משני טעמים: כדי לא לחשוף את המידע שבידיהם, שכן הדבר עלול לשבש את החקירה ולפגוע במאמצים ללכידת הנמלטים; וגם מכיוון שנגד רבים מהחשודים לא נמצאו הוכחות ישירות לאשמתם והיה חשש שישוחררו. מנגד, הם ביקשו להימנע משימוש במעצר מנהלי, שהיה פרקטיקה שנויה במחלוקת, מורשת השלטון הבריטי. ברקע עמדה פרשת מחתרת ברית הקנאים, שרבים מחבריה נעצרו במעצר מנהלי, וזה עורר סערה ציבורית ופוליטית גדולה.

ניתן היה להשתמש בפקודה למניעת טרור שנחקקה לאחר ההתנקשות במתווך האו"ם פולקה ברנדוט (Bernadotte) ב־1948 בידי חברי לח"י. ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון החליט אז לחסל את המחתרת, הוא הוכרח לבסס תשתית חוקית לכך, והממשלה חוקקה את הפקודה שמתחה ככל האפשר את הנורמות החוקיות במדינות דמוקרטיות. היא הגדירה חברות בארגון טרור וקבעה עונשים לפעיליו ומנהיגיו. נוסף על כך, היא קבעה כי חברים בארגון שהממשלה הכריזה כי הוא ארגון טרור יידונו בבית דין צבאי ולא אזרחי, ביטלה את חוקת החפות והעבירה את נטל ההוכחה מהתביעה לנאשם. אין תמה שבדיון בממשלה התרעמו כמה שרים, והבולט מהם היה שר הפנים יצחק גרינבוים; הוא ראה בה פקודה שפוגעת בזכויות האזרח הבסיסיות ביותר וטען: 'חוק זה עשה עלי בקריאה ראשונה רושם שלא עשה עלי שום חוק בימים הגרועים ביותר של כל אותן המדינות בהן חייתי [...] גם הצאר הרוסי לא הגיע לחוק כזה בימים הגרועים ביותר שלו [...] כל חיי הייתה לי נגיעה עם עניינים כאלה ונלחמתי נגדם. לא עלה על דעתי שממשלה יהודית תצטרך ותרצה להגיד דברים כאלה'. גם שרי המזרחי התנגדו לפקודה נחרצות מטעמים דתיים.³⁰ לפי הפקודה, מאות מחברי לח"י נעצרו, אך אז התבררו חולשת הרשויות ומגבלות החוק. נגד רובם המכריע לא היו הוכחות להעמדה לדין, והם נעצרו על סמך מידע מודיעיני של הש"ב, שניהל את המבצע. רשויות התביעה לא ידעו כיצד לנהוג בהם, ולבסוף – משהחלו העצורים לעורר מהומות – הם שוחררו, למעט שני מנהיגי לח"י, נתן ילין-מור ומתתיהו שמואלביץ, שהועמדו לדין. הם הורשעו ונדונו לעונשי מאסר כבדים, אך שוחררו מיד בעקבות חנינה כללית שנתנה הממשלה הזמנית.³¹ הבעייתיות בחוק ובתדמית הביאו את הרשויות להימנע משימוש בפקודה נגד עצירי המחתרת.

המתח בין אילוצי הביטחון לאילוצי המשפט החוק נפתר באמצעות שימוש בחוק אחר. כאשר פנה עורך הדין שמואל תמיר, שנשכר לייצג את יעקב חרותי, לקצין הבכיר אשר

30 ישיבות ממשלה מ־18.9.1948 ומ־20.9.1948.

31 על הפקודה ראו: מנחם הופנונג, ישראל – בטחון המדינה מול שלטון החוק: 1948–1991, נבו, ירושלים תשנ"א, עמ' 200–204.

ניהל את החקירה לברר על אודות הלקוח שלו, הוא נענה כי לקוחו 'נעצר בקשר לעניין חמור המהווה סכנה למדינה והוא חשוד בעבירה על פקודת הסודות הרשמיים'.³² הפקודה, שמקורה בחוק המנדטורי, צמצמה למינימום את זכויותיו של חשוד בריגול ופורשה לחומרה והוחלה גם על חברי המחתרת. היא אפשרה למנוע מפגש בין עורך דין לחשודים בעברות טרור לזמן לא מוגבל וייתרה את הצורך החוקי להביאם לפני שופט. לימים היא שולבה בחוק לביטחון המדינה משנת 1957. הקצין הודה שחירויות האזרח חשובות ונצרכות אולם מדובר במקרה חמור אשר פוגע באושיות המדינה וסירב למסור מידע על אודות חרות ומקום מעצרו. ההליך החריג נושא את טביעות האצבעות של הש"ב, שאחראי לטיפול בטרור פנימי משני טעמים: ראשית, שיטת הפעולה והכלים הביצועיים שלו מיועדים לסיכול פעולות טרור; ושנית, טווח התמרון החוקי שלו רחב הרבה יותר משל גופי הביטחון האחרים, הכפופים לכללים ברורים.

בתגובה הגיש עורך הדין תמיר עתירה לבית המשפט העליון למתן צו על תנאי ל-Habeas corpus ('הביאהו בגופו'), המחייב להביא חשוד לפני שופט. 'נוהג זה, שלפיו אפשר לעצור כל אזרח ולא לתת לו את הזכות להופיע בבית המשפט שם למרמס את הזכות האלמנטרית של האזרח, דהיינו חרות ממאסר בלתי מוגבל וסודי ע"י רשות אדמיניסטרטיבית, ויש בו משום שלטון עריצות', טען לפני בג"ץ. לימים הוא הסביר כי הסכים לקבל עליו את הטיפול בעצורים כדי להוקיע את החוקים הפסולים שסכנתם למדינה חמורה מסכנת המחתרת. בית המשפט קיבל את הבקשה והוציא צו שהורה למפק"ל ולנציב שב"ס לנמק מדוע לא יביאו את העותר לפני בית המשפט לדון בעניינו.³³ זו לא הייתה הפעם הראשונה שכלי משפטי זה שימש נגד אויבי המשטר בפרשות רגישות. שימוש דומה נעשה גם בעניין חמשת בכירי אצ"ל שנעצרו בעקבות פרשת אלטלנה ונכלאו בכלא סודי, שמקומו הוסתר אפילו מעורכי דינם. הם הגישו עתירה דומה לבית המשפט המחוזי בתל אביב שניהן כבג"ץ ונכנסו להיסטוריה כבג"צים הראשונים בתולדות מדינת ישראל.³⁴

החלטת בית המשפט אילצה את הממשלה להשתמש בלית ברירה בפקודה למניעת טרור, וב-8 ביוני 1953 היא הכריזה לפי תנאי החוק, על 16 מפעילי המחתרת כעל חברים בארגון טרור, על המשמעויות המשפטיות הנגזרות מכך. עשרה מהם היו יוצאי לח"י, פרט שהבליטו העיתונים, שלושה צעירים מבית"ר ושלושה צעירים חרדים מהחוליה נגד משרד החינוך. במסיבת עיתונאים שקיים חיים כהן היועץ המשפטי לממשלה הוא תיאר את מידת האיום הנשקף מהמחתרת והתריע שהם התכוונו לתפוס את השלטון 'באמצעי אלימות ובטרור אישי'.³⁵ בתגובה לדבריו התלוצצו במסדרונות הכנסת – מניין ההוכחה שאכן, חברי המחתרת התכוונו להפיל את הממשלה בכוח? ממספר הטרוריסטים, שהוא בדיוק כמספר

32 'צו על תנאי נגד מעצר י. חרות', חרות, 5.6.1953, עמ' 8.

33 בג"ץ 116/53 פ"ד ז (1953), עמ' 615-618, כתב הבקשה לצו על תנאי – א"מ, R0001ont (להלן: תיק פעולות הקנאים); תמיר, בן הארץ, עמ' 268-271.

34 בג"ץ 1/48 ו-2/48.

35 'המחתרת הוכרזה כארגון טרור', חרות, 9.6.1953, עמ' 1.

שרי הממשלה. השר יוסף בורג חיווה את דעתו בשניגותו המפורסמת: 'אנו הולכים מלח"י אל לח"י', שיבוש מחוכם למטבע הלשון 'מדחי אל דחי'.³⁶ ההכרזה על 'פקודת [ה]טרור [ה]ממשלת', כך כינה אותה בגין,³⁷ בפעם השנייה בתולדות מדינת ישראל עוררה סערה גדולה. בתנועת החרות תקפו אותה בחריפות וראו בה תולדה של כישלון הממשלה בשליטתה במדינה.³⁸ בהצעה דחופה לסדר היום שיזמו חברי כנסת ממפ"ם ומחרות הם מתחו ביקורת נוקבת על מעטה הסודיות שעטף את המעצרים ועל הסמכות שנטלה הממשלה לידיה בשימוש בפקודה ובתוך כך עקפה את המוסדות המקובלים. הם דרשו שהחלטות כאלו ייקבעו בוועדות המוסמכות בכנסת בשקיפות מלאה וביקשו לצמצם את זמן תוקף הפקודה עד הבאת החשודים לדיון. חבר הכנסת יוחנן בדר נימק את הבקשות כך: 'זהו דבר שמביא בעקבותיו אי ביטחון בחוק, גורם בהלה בציבור, גורם בהלה לגבי סכנות שקיימות או אינן קיימות ומחליש אותו מכשיר שאולי היה צורך להשתמש בו במקרים אחרים'. תגובת שר המשפטים שיקפה את רמת האיום שראתה הממשלה במחתרת. הוא הודה: 'החוק חמור', אך טען שמטרתו לענות על 'מצבים חמורים'. בדיון בלטו חברי סיעת חרות שבעקבות התנגדו להליכים שפוגעים בזכויות הפרט מטעמי ביטחון. בסיום הדיון ניצחה הממשלה, וההצעה הורדה מסדר היום.³⁹

גם התקשורת לא פיגרה מאחור. עזריאל קרליבך, עורך **מעריב**, קבל על הנעימה הדרמטית, המופרזת שליוותה את מעצר החשודים וערער על האיום שנשקף מהם. לטעמו, ניפוח האיום הוא מעשה פזיז ולא אחראי, גם אם אכן נעשו המעשים שנחשדו בהם חבריה. הוא הזכיר את פרשת ברית הקנאים, שהחלה בהכרזות דרמטיות והסתיימה בקול ענות חלושה. יותר מכך, השימוש בפקודה למניעת הטרור, שהוא למעשה שימוש בחוק אשר מפר כל נורמה חוקית, הוא חרב פיפיות אשר מוכיח כי השלטון משתמש בחוק שימוש מניפולטיבי. זוהי הסכנה החמורה למדינת ישראל, והיא עולה על כל סכנה שהמחתרת יכולה להציב, התריע.⁴⁰ בהצפה הדגישו כי גם כעבור חמש שנים, כשהנסיבות שונות לחלוטין והמצב התייצב, לא ניתן להשתמש בפקודה שהתאימה לשעתה בלבד, כלומר לימיה הראשונים בלבד של המדינה, שאז איימו עליה הן סכנה חיצונית הן סכנה פנימית.⁴¹ הפעלת הפקודה למניעת טרור יצרה מצב חריג ומורכב: היא העבירה את הסמכות המשפטית לרשות הצבאית, והתובע הצבאי האריך את מעצר החשודים מפעם לפעם, לרוב לא בנוכחותם. בצוות החקירה היו אנשי ש"ב, משטרה ומצ"ח גם יחד, אף שהחשודים היו אזרחים. מהותית, החקירה לא הסתיימה עם הכרזת הפקודה אלא המשיכה להתנהל תקופה ארוכה, ובה נעצרו ושחררו חשודים רבים שנקשרו למחתרת, והמידע שהשיגה

36 'בשולי מחתרת', **מעריב**, 10.6.1953, עמ' 2.

37 'מחתרת בלי שם', **חרות**, 12.6.1953, עמ' 2.

38 'אנו מזהירים מפני קטסטרופה', שם, 14.6.1953, עמ' 1.

39 'שיבת הכנסת מ-10.6.1953 (דיון בהצעה 389).

40 'רעש הפצצה', **מעריב**, 10.6.1953, עמ' 4.

41 'זהירות, חוק מסוכן', **הצפה**, 15.6.1953, עמ' 2.

המשטרה התעדכן תכופות. על החקירה וממצאיה הוטל איפול מלא. העצורים התלוננו על לחץ כבד שהפעילו החוקרים על מנת שידו ועל התנאים הקשים שהם מוחזקים בהם. אחד מהם אף פתח בשביתת רעב כמחאה.⁴² זאת ועוד, אמנם העצורים נעצרו על סמך הפקודה למניעת טרור, אך היו מהם חשודים שהצטברו נגדם ראיות קבילות בחשד לעברות פליליות שהדיון בהן מקומו בבתי משפט אזרחיים. שניות זו באה לידי ביטוי בהנחיה ששיגר היועץ המשפטי לממשלה למפקח"ל המשטרה, לפרקליט הצבאי ולפרקליט מחוז תל אביב להגיש כתב אישום בבית משפט אזרחי נגד כמה מהחשודים ובבית דין צבאי נגד אחרים.⁴³ לבסוף, בתום הדיונים בהשתתפות ראש הממשלה ובכירי מערכות החוק והביטחון, הוחלט שרק הצעירים החרדים יועמדו לדין פלילי אזרחי, ו-15 החשודים האחרים – בבית דין צבאי מיוחד שהוקם במחנה צריפין והדביק להם גם את השם מחתרת צריפין. שבעה מהם יוצאי לח"י והאחרים צעירים נעדרים עבר במחתרות. יוצאי לח"י אחרים ששמותיהם צוינו בהכרזת הממשלה שוחררו משלא נמצא מידע מפליל עליהם.

חריג הוא כי בבית הדין הצבאי היה גם שופט אזרחי שחול. 'אין זה משפט צבאי במובן רגיל אלא משפט אזרחי פוליטי', נימק בן-גוריון. תחילה עלה שמו של השופט שמעון אגרנט כמועמד לראש ההרכב, אך האקלים הציבורי נגד שפיטת אזרחים בבית דין צבאי יצר חשש שמא תימתח הביקורת על נציג בית המשפט העליון ותפגע במעמד המוסד החוקתי הגבוה. המיני ירד מהפרק;⁴⁴ תחתיו מונה נשיא בית המשפט המחוזי בירושלים הד"ר בנימין הלוי, והוא קיבל דרגות אלוף משנה לצורך המשפט. חבריו להרכב היו אלוף משנה עמנואל נשרי מפקד בית הספר לקצינים, שחסר השכלה משפטית; וסגן אלוף רם רון, לימים ממקימי מפלגת ר"ץ והתנועה לזכויות האזרח. את התביעה ניהלו היועץ המשפטי לממשלה חיים הלוי, פרקליט מחוז תל אביב והתובע הצבאי הראשי. שני התובעים האזרחים גויסו למילואים ושימשו תובעים צבאיים.⁴⁵ בצבא היו למודי לקח מאירועי העבר ולא הסתכנו; הם נערכו למבצע אבטחה בשם הקוד 'מבצע משפט'. יחידה מיוחדת של ביטחון שדה מונתה לאבטח את המחנה, ותפקידיה היו אבטחה פיזית של אולם הדיונים, אבטחת המסמכים המשפטיים וביקורת ופיקוח על הקהל הצופים במשפט. מחשש להפרעות אושרו להיכנס בעלי תעודות מיוחדות בלבד.⁴⁶

42 'התובע הצבאי האריך מעצרו של חשודים בהשתייכות למחתרת', הארץ, 24.6.1953, עמ' 2; 'העצורים קובלים על התנאים הגרועים בכלא ועל שיטות המשטרה בחקירתם', קול העם, 24.6.1953, עמ' 4.

43 היועץ המשפטי לממשלה למפקח"ל ואחרים, 17.6.1953, א"מ, תיק פעולות הקנאים; 3' עצורי מחתרת – לבי"ד צבאי, 6 – לבי"ד אזרחי, הפקר, 1.7.1953, עמ' 4.

44 יומן בן-גוריון, 2.7.1953, 6.7.1953, 27.8.1953.

45 'משפט 15 עצורי המחתרת יתחיל בשבוע הבא בבי"ד צבאי', הארץ, 5.7.1953, עמ' 4.

46 פקודת המבצע מ-6.7.1953, א"מ, תיק פעולות הקנאים.

סרבנות שיפוטית: משפט נאשמי המחותרת

המשפט החל ב-9 ביולי 1953 וסיפק דרמות ששיקפו את הייחודיות במשפטי טרור פנימי וההתמודדות עמו. העיתונים עקבו אחר מהלכיו וסיקרו אותו בהרחבה. כל העצורים הואשמו בחברות בארגון טרור, ומקצתם – גם בפעילות מבצעית. אף שהפקודה הטילה את חובת ההוכחה על הנאשמים, התביעה בחרה לא ללכת במסלול זה אלא להוכיח בעצמה כי הם חברים בארגון טרור. היועץ המשפטי לממשלה, בכובעו כתובע, תיאר בנאום הפתיחה את המחותרת ופעולותיה וקבע שמטרתם של החברים בה הייתה להקים את מלכות ישראל ולהכשיר את הדרך למיגור השלטון במדינה. הוא האשים אותם בשורת פעולות טרור ובגנבת סודות מדינה. סוללת סנגורים הגנה על הנאשמים, ובהם יוצאי אצ"ל ולח"י, שבראשם עמד שמואל תמיר. על סמך מידע שהתקבל בש"ב, נגרס כי הד"ר אלדד קבע את הקו המשפטי לפי ההתפתחויות: במקרה שלתביעה יש ראיות מספיקות להרשעה, יש לנהל משפט פוליטי כמו מסורת לח"י בימי הבריטים; ואם אין לתביעה הוכחות, יש לנהל משפט פלילי רגיל.⁴⁷ בפועל ננקטו שני קווי הפעולה, והם שיקפו את ההבדל הסוציולוגי בין הנאשמים. התנהגות הנאשמים ה'כבדים' יוצאי לח"י בישרה את קבלת הקו הפוליטי. הם סירבו להשתתף בהליך המשפטי כל עוד הוא מתקיים בבית דין צבאי וכפרו בסמכותו, הצהירו הצהרות אידאולוגיות והביעו תיעוב ושנאה למשטר. התנהגות כזו הייתה מקובלת במשפטים שנערכו לחברי לח"י בבתי הדין בתקופת המנדט, והחזרה עליה גם בבית הדין הישראלי מצביעה על המשכיות ומשקפת את יחסם לרשויות החוק במדינה. קריאת התגר החריפה כאשר נדחתה דרישתם להעביר את המשפט לבית משפט אזרחי. הם פיטרו את הסנגורים שלהם, החלו לשיר בקול רם והפריעו לניהול התקין של הדיון. בעל כורחם קיבל עליו הסגור הצבאי הראשי לייצג אותם. לעומתם, הנאשמים הצעירים (למעט אחד), נקטו קו הגנה שונה, קיבלו את סמכות בית הדין וניהלו משפט פלילי; בסיומו הם הודו בחשדות.⁴⁸

ערעור הלגיטימציה של הנאשמים נמשך גם בדיונים שאחרי כן. הנאשמים סירבו להגיע לדיונים, והשופטים החליטו שהדיונים העתידיים יתקיימו ללא נוכחותם. נאשם 1 יעקב חרותי ונאשמת 3 יפה דרומי בחרו להצהיר מעל דוכן העדים הצהרות כלליות וסירבו להיחקר בחקירת 'שתי וערב', כך כונתה אז החקירה נגדית. לשאלת השופטים ענה חרותי שהוא מסרב להיחקר מכיוון שאינו מכיר בסמכות בית הדין הצבאי. 'הנאשם חוזר וטוען כי לו הובא בפני בית דין אזרחי היה מוכן גם להיחקר', דיווח אחד מכתבי העיתונות שסיקר את המשפט.⁴⁹ מעשה התרסה אחר: שני הנאשמים שנתפסו עם נשק בירושלים סירבו

47 סיכום מעקב ש"ב אחרי אלדד מ-6.7.1953, א"מ, 000z3sl (להלן: תיק אלדד בש"ב).

48 'הנאשמים בהשתייכות למחותרת הפריעו את דיוני ביה"ד הצבאי', הארץ, 10.7.1953, עמ' 1, 2. ראו גם את פרוטוקול המשפט (ארכיון לח"י בתל השומר, מס' משלוח 1189/2003, תיק 125); חרותי, **אמת אחת**, עמ' 222-223; הראל, **האמת על רצח קסטנר**, עמ' 59-60.

49 'חרותי מצהיר בבי"ד שלא פיצץ את הצירות ולא פעל נגד צה"ל', חרות, 3.8.1953, עמ' 4.

להתייצב למסדר זיהוי ונגררו לאולם. בין העדים המרכזיים במשפט היו בני הזוג דריימן, שבביתם נתפס הסליק, וכזכור הם שיתפו פעולה עם הרשויות. העד סיפר בעדותו שקיבל מכתב, ובו איום: 'אם תדבר דמך בראשך'. רעייתו סירבה בכל תוקף להעיד, ורק כשהבינה כי ההשלכות לסירוב יהיו מאסר בפועל הסכימה.⁵⁰ הפחד מפני ידה הארוכה של המחותרת השתקף גם בסירובם של כמה קטינים שהיו מעורבים בהתארגנות להעיד. הרשויות פעלו נגדם ביד קשה והעמידו אותם לדין.⁵¹

עדויות הנאשמים סיפק הצצה נדירה לשיטות החקירה של המשטרה והש"ב. אחד הנאשמים הצעירים שהודה במשטרה בחשדות נגדו תיאר בבכי מר מסכת ארוכה של איומים ולחצים שהפעילו עליו החוקרים. הוא סיפר שאיימו כי יחסלוהו סמוך לגבול והוא לא יובא לקבר ישראל. בהחלטה תקדימית פסלו השופטים את הודאתו בנימוק שקיים ספק סביר כי היא ניתנה מרצונו החופשי.⁵² טענתו קבלה חיזוק מעדויות נאשמים אחרים שהעלו טענות קשות נגד המשטרה וציירו תמונה אשר לפיה ביקשו החוקרים להשיג הודאות בכל מחיר. הם חשפו ששיטות החקירה היו שימוש בפוליגרף, במכשירי האזנה ובגרפולוגיה.⁵³ גם במשפט המקביל של חוליית החרדים עלו טענות דומות, ואחד מהם סיפר כי הושיבו אותו מעל חומר הנפץ שנתפס אצלו. העדויות הסיטו את המשפט מבירור החשדות הכבדים לבירור דרכי החקירה של המשטרה ועוררו מורת רוח בקרב גורמי התביעה. היועץ המשפטי לממשלה שלח למפקח"ל מכתב נזיפה, ובו ביקש ממנו לתת את דעתו על הליקויים בהכנת התיק וציין את חוסר האונים של התביעה שאינה מכירה את הטענות ונאלצת להגיב להן בזמן אמת וללא הכנה. במישור המשפטי, הוא הביע את דאגתו מפסילת העדויות והציע לחייב כל חוקר לכתוב דו"ח סודי שיתאר את דרכי גביית ההודאה.⁵⁴

בזמן המשפט אירעה תקרית דרמטית והאפילה על הדיונים המשפטיים. שמעון בכר, נאשם 2, הצליח לברוח מבית המעצר. מצוד נרחב נפתח אחריו, אך לשווא.⁵⁵ הוא הסתתר בין השאר בביתו של מיכאל דקל, לימים סגן שר מטעם הליכוד ונפגש עם מנחם בגין, וזה הבטיח לא להסגירו. הוא נלכד כעבור כחמישה חודשים. לפי הגרסה הרשמית, המשטרה הצליחה לחשוף את אשת הקשר שלו, ומעקב אחריה הוביל אליו. חרותי לעומת זאת טען כי הש"ב הפעיל סוכן בתוך החבורה, וזה הסגיר אותו. הוא נעצר והוחזר לבית הסוהר. המשטרה בחרה שלא להעמידו לדין באשמת בריחה ממשמורת חוקית.⁵⁶

50 'המשפט בבית הדין הצבאי', הארץ, 20.7.1953, עמ' 2-1; 'ציונה דריימן מעידה במשפט המחותרת', הבקר, 21.7.1953, עמ' 4.

51 פרקליט המחוז לראש המחלקה הפלילית במטה הארצי, 17.8.1953, א"מ, תיק פעולות הקנאים.

52 'המשפט בבית הדין הצבאי', עמ' 2-1.

53 'מכונת אמת ומכשירי האזנה הוצגו לפני ביה"ד בהמשך במשפט המחותרת', על המשמר, 23.7.1953, עמ' 4; 'כתב היד הזה', מעריב, 23.7.1953, עמ' 1.

54 היועץ המשפטי לממשלה למפקח"ל, 31.8.1953, א"מ, תיק פעולות הקנאים.

55 'הנאשם בכר ברח מהכלא', מעריב, 17.7.1953, עמ' 1.

56 חרותי, אמת אחת, עמ' 229-231; 'המעגל סביב בכר נסגר', מעריב, 6.12.1953, עמ' 2.

הדיונים נמשכו כחודש וחצי, ובסיומם הרשיעו השופטים את כל הנאשמים, למעט ריקלין; הוא זוכה מחמת הספק. הם קבעו כי הוכח שקיים ארגון מחתרת אשר סכנתו רבה לביטחון המדינה והוא עסק בצבירת נשק לא חוקי ובריגול וביצע פעולות אלימות. הם הדגישו את החומרה הרבה בפעילות המחתרת בתוך הצבא. 'התרכזותו השיטתית של הארגון הטרוריסטי באיסוף חומר סודי הנוגע לצבא ולמוסדות הביטחון של המדינה היא מדאגה ביותר', קבעו.⁵⁷ עם זאת, הם קבעו כי אמנם קרוב לוודאי שהמחתרת אחראית לפיצוץ בצירות הסובייטית, אך לא נמצאו הוכחות מספיקות להרשעה בחשד הזה. אחרי כן הם בחנו את תפקידו של כל מורשע וגזרו את דינו. חרותי ובכר הוגדרו פעילים מרכזיים ומסוכנים; חרותי נידון לעשר שנות מאסר, ובכר – ל-12. על שאר הנאשמים נגזרו עונשי מאסר של שנה אחת עד שבע שנות מאסר. בטרם נגזר דינם של הנאשמים התיר להם בית המשפט לשאת הצהרות, ואחדים מהם נשאו הצהרות פוליטיות.⁵⁸ בצו נפרד פסק בית הדין שהמורשעים יזכו ל'יחס מיוחד'; תקנה מנדטורית זו נועדה להעניק הטבות שונות לאסירים בעלי מעמד מיוחד. אף שהאסירים טענו כי הם 'אסירים פוליטיים' לא קיבל בית המשפט טענה זו. 'אנו חוזרים ומציינים שהנאשמים נדונו על חברותם ופעילותם בארגון טרוריסטי שביצע מעשי אלימות במדינה ואינם נידונים על דעותיהם ומניעיהם הפוליטיים', הדגישו מתוך כוונה לערער על התדמית המאדירה לעתים אסירים כאלה.⁵⁹

בסעיף 15 של הפקודה למניעת טרור נקבע: 'כל פסק דין מרשיע [...] יובא לפני שר הביטחון אשר יוכל 1. לאשר את פסק הדין [...] 2. להמתיק את העונש 3. לבטל את פסק הדין ולזכות את נאשם 4. לבטל את פסק הדין ולהחזיר את העניין לדיון חדש'. כל זאת בכפוף להתייעצות עם סמכות משפטית בכירה. בהמשך להוראת החוק, התייעץ ממלא מקום שר הביטחון פנחס לבון (שכיהן כשר הביטחון בפועל לאחר שיצא בן-גוריון לחופשה לפני שפרש לשדה בוקר) עם שופט בית המשפט העליון אגרנט וריכך את גזר הדין של אחדים מהמורשעים מדרג הביניים ומן הדרג הזוטר. באופן חריג הוא גם ביטל את הרשעת נאשם 4 זאב בדיאן ושחררו לביתו.⁶⁰

שני חשודים אחרים – יוסף מנקס ושמואל הלוי – לא הועמדו לדין מחוסר הוכחות, ונגדם הופעל סעיף 111 לחוקי החירום שירשה מדינת ישראל מהמנדט הבריטי, ועיקרו מעצר מנהלי, מהחשש שמא ינסו לבצע פעולות טרור נגד בכירים במשטרה וגורמים אחרים.⁶¹ תנועת החרות ראתה בהחלטה המשך למדיניות הבריטים נגד המחתרות ופגיעה אנושה בדמוקרטיה ומתחה עליה ביקורת נוקבת.⁶² השניים ערערו לפני ועדה משפטית מיוחדת

57 עמ' 10 לפסק הדין, א"מ, R00013st (להלן: תיק תנועת לח"י).

58 דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית', עמ' 210.

59 צו נספח לגזר הדין, א"מ, תיק תנועת לח"י.

60 'שר הביטחון בפועל המתק דינם של אחדים מנדוני המחתרת', **שערים**, 22.10.1953, עמ' 4; הראל, **האמת על רצח קסטנר**, עמ' 71.

61 'מעצר אדמיניסטרטיבי ל-3 חודשים ל-2 חשודי מחתרת', **הבקר**, 6.7.1953, עמ' 4; יומן בן-גוריון, 2.7.1953.

62 'בדרכי מק'מייכל', **חרות**, 7.7.1953, עמ' 2.

בראשות שופט בית המשפט העליון שניאור זלמן חשין, ועל אף חומר סודי שהציג הש"ב, המליצה הוועדה לשחררם וכך קרה.⁶³ מנקס נעצר שוב במאסר 1957 כאחראי להתנקשות בד"ר ישראל קסטנר, הורשע ונידון למאסר עולם. לימים הוא הודה שהוא וחרותי אחראים לפיצוץ בצירות הסובייטית.⁶⁴

המשפט הסתיים, ובמחנה צריפין התנהל עוד משפט. הנאשמים היו שני חשודים שנעצרו מאוחר יותר. אחד מהם היה הארכאולוג זאב ייבין (לימים בכיר ברשות העתיקות), בנו של יהושע ייבין, מאנשי הרוח הבולטים במחנה הימין. הוא הורשע ונידון לשלוש שנות מאסר, ואילו שותפו יצא זכאי.⁶⁵ אלו היו המשפטים האחרונים אשר אזרחי מדינת ישראל שנחשדים בטרור פנימי נשפטו בהם בבית דין צבאי; מאז המשפטים מתנהלים בבית משפט אזרחי.

הכלא כחזית: אסירי המחתרת והמאבק על הזכויות וההכרה

אסירי המחתרת הורשעו והובאו לכלא תל מונד לריצוי עונשם. בית הכלא היה המרכז בישראל באותם ימים; הוא נמצא במצודת טיגרט, ששימשה בימי הבריטים מתקן של המשטרה ובית מעצר לשוטרים, ויכול להכיל כ-125 אסירים. הפשע הגובר במדינה הצעירה הביא לצפיפות רבה, ואסירים רבים, קטינים ומבוגרים, נאלצו לחלוק תא אחד – בלי הפרדה. המשטר ששרר בבתי הכלא היה קשוח ואלים, והסוהרים נקטו מדיניות עונשים מחמירה כלפי הנתונים לפיקוחם. התוצאה הייתה מרידות חוזרות ונשנות של האסירים. בעקבות מרד אלים במיוחד שהתחולל בבית הכלא בפברואר 1950 ודוכא בתוקפנות רבה קיימה הכנסת דיון מיוחד לעיסוק במצב בבתי הכלא, ובו הודיע שר המשטרה על ההחלטה להקים בית סוהר חדש ברמלה.⁶⁶ הוא נחנך כעבור כארבע שנים – בינואר 1954.

קליטת אסירי המחתרת חייבה את השב"ס להיערך. הרשויות היו למודות ניסיון מר מהעבר בהתמודדות עם עצורי לח"י לאחר ההתנקשות בברנדוט, שהסתיימה בכישלון מדהדד מבחינתם. השיא היה השתלטות העצורים על כלא יפו ובריחת המונים ממנו ואחרי כן עימותים חוזרים ונשנים ושבתת רעב דרמטית. בן-גוריון הכיר אז באי-היכולת של הרשויות להתמודד עם חברי המחתרת הנחושים וראה בכך את 'הכישלון המחפיר הגדול ביותר של מדינת ישראל'.⁶⁷ הממשלה נאנסה לחנון את כולם. המפכ"ל חשש שמא השמירה

63 ש' הלוי וי. מנקס שוחררו ממעצר, הארץ, 18.9.1953, עמ' 10.

64 איסר הראל, ביטחון ודמוקרטיה, עידנים וידיעות אחרונות, תל אביב תשמ"ט, עמ' 197; 'יוסף מנקס: כך הנחתי את הפצצה בבניין הצירות הסובייטית ב-1953', ידיעות אחרונות, 6.7.1984, עמ' 6-7.

65 'זאב ייבין נידון לשלוש שנות מאסר', חרות, 13.10.1953, עמ' 4.

66 ישיבת הכנסת מ-14.2.1950, https://fs.knesset.gov.il/1/Plenum/1_ptm_250223.pdf (אוחזר ב-13.6.2024).

67 יומן בן-גוריון, 11.10.1948, Amitzur Ilan, *Bernadotte in Palestine 1948*, Macmillan, 1990, pp. 230-231.

איננה מספיקה,⁶⁸ שינה את נוהלי השב"ס והחמיר את הנחיות השמירה בכלל. החשש הגדול היה מפני ניסיון בריחה או פריצה מבחוץ. להבדיל מהנורמה המקובלת, שר המשטרה קבע שהאחריות על שמירה האסירים תהיה בידי המשטרה, ולא השב"ס, והסוהרים יהיו כפופים לקציני המשטרה.⁶⁹ נוסף על כך יצאה הנחיה שכל חריגה מהשגרה תדווח מיד למשרד המשטרה.⁷⁰ חוליית מקלענים מיוחדת של המשטרה גויסה כחלק מצוות האבטחה, והוקמה תחנת אלחוט למקרה חירום. בו בזמן גיבשה המשטרה תכנית פעולה רחבת היקף למקרה של בריחה.⁷¹ ההבדל הסוציולוגי בין שתי קבוצות האסירים, המבוגרים והצעירים, בא לידי ביטוי מחודש בהנחיית היועץ המשפטי לממשלה להפרידם אלו מאלו ולשלוח את הקטינים למאסר במתקן אחר מחשש להשפעה שלילית עליהם בשל היות הכליאה בבתי הסוהר מרכיב מרכזי בהליכי הקצנה.⁷² אחד הקטינים – אברהם מנדל – הסכים לעבור לכלא מעשיהו, שנחשב בעל תנאים נוחים הרבה יותר, אך בדיעבד הצטער על הסכמתו הן מחמת הריחוק מחברי הקבוצה הן בגלל האוכלוסייה ששהה בחברתה. 'אשריך טוב לך שאין לך צורך לראות ולשבת עם אנשים אחרים, רק עם בחורים שלנו. תאר לך שדווקא אני צריך לשבת עם אדם שנידון עבור שיתוף פעולה עם הנאצים', ביכה את גורלו.⁷³ בבדידותו הרבה להתכתב עם חבריו שנשארו בכלא תל מונד.

על אף הצפיפות במתקני הכליאה שהו אסירי המחתרת באגף שלם משלהם: הגברים – בשלושה תאים, ושלוש האסירות – בתא רביעי; ומכיוון שהיו האסירות היחידות בתל מונד הובאו סוהרות לשמור עליהן. מהרגע הראשון עמדו היחסים בין אסירי המחתרת לשלטונות הכלא במסלול התנגשות. האסירים התלוננו כי אף שקיבלו יחס מיוחד אין הוא ממומש הלכה למעשה, והם קבלו על איכות האוכל, על היעדר חצר מתאימה לפעילות גופנית, על שלילת רשות להתפלל בציבור ועל איסור מפגש עם עורכי דינם. הם לא היססו לעורר מהומות ולהתעמת עם הסוהרים גם פיזית. כעונש הם נכלאו בצינוק. להבעת הזדהות שבתו חברותיהן האסירות רעב.⁷⁴

התנגדות אסירים בכלא מושפעת ממרכיב פסיכולוגי בולט. מבנה הכוח בכלא נוטה במובהק לטובת הסוהרים, והכלואים מאבדים שליטה על חייהם. סדר היום נקבע עבורם, וכללי ההתנהגות מוחלים עליהם חד-צדדית, בלי שתהיה להם אפשרות להשפיע עליהם ולו מעט. ההתנגדות מבטאת את לקיחת השליטה מחדש על חייהם והם הופכים את מבנה

68 יומן בן-גוריון, 27.8.1953.

69 'נש, רמ"ח תכנון לנציב שב"ס, 6.9.1953, א"מ, תיק תנועת לח"י.

70 'בן-פורת (מנהל משרד המשטרה) לנציב שב"ס, 15.1.1954, שם, תיק אסירי המחתרת.

71 מזכר 'נש, רמ"ח תכנון למטה מחוז תל אביב, 5.10.1953, 'פקודת קבע נפתית מס' 31: קשר עם בית-סוהר תל-מונד', (ללא תאריך), א"מ, תיק פעולות הקנאים.

72 היועץ המשפטי לממשלה לנציב שב"ס (העתקים למ"מ שר הביטחון, שר המשטרה והמפכ"ל), 31.8.1953, שם, תיק תנועת לח"י.

73 מנדל לשרעבי, 25.7.1954, מזב"י, פ 456.

74 'אינצידינט עם אסירי המחתרת', הארץ, 4.9.1953, עמ' 8; 'אסירי המחתרת כלואים בתל-מונד', חרות 4.9.1953, עמ' 8.

הכוח, זמנית לפחות, לטובתם. בקרב אסירים ביטחוניים המרכיב הפסיכולוגי חזק יותר. הזכות ל'יחס מיוחד' והניסיון לשמור בכל מחיר על ההגדרה העצמית 'אסירים פוליטיים', כך הם רואים את עצמם, משקפים שאיפה להשיג הכרה של הציבור. התואר 'אסיר פוליטי' הוא סמל סטטוס שמבדיל בינם לבין אסירים פוליטיים שתדמיתם שלילית, והם מבקשים להצטייר כאידאליסטים אשר מוכנים לשלם מחיר עבור אמונותיהם. לא בכדי ההתעקשות עליו היא מאפיין פסיכולוגי בולט שלהם.⁷⁵

אם כן, הפגיעה ביטאה ערעור על הזהות האישית והקיבוצית ועל המסירות שהפגינו. על כך הם לא היו מוכנים לשתוק. כמוהם, גם אסירי המחתרת האירית סירבו לקבל את תכתיבי השלטונות כשנשלל מהם התואר 'אסירים פוליטיים'. בתגובה הם פתחו ב'שביתה מלוכלכת', ובכללה מריחת הקירות בהפרשות הגוף, סירבו ללבוש בגדים ועטו שמיכות, ואחרי כן פתחו בשביתה רעב, ובה גוועו מרעב אחדים מהם.⁷⁶

השב"ס הגיב לטענות אסירי מחתרת מלכות ישראל והאשים אותם בכמה ניסיונות בריחה, בשבירת התקנות והכללים, בסירוב לשתף פעולה עם הסוהרים ובפגיעה ברכוש.⁷⁷ בדו"ח שסווג 'סודי ביותר' פרס נציב השב"ס לפני השר את תנאי המחיה של האסירים וציין כי דרישותיהם מתמקדות בשלוש סוגיות: אוכל, ביקורים ומכתבים ותעסוקה. הוא ציין שהמדיניות כלפיהם צריכה לאזן בין צורכי הביטחון ובין הזכויות שהם זכאים להן ופירט את המצב העכשווי כדי לאפשר לשר להחליט בנוגע לתנאי המאסר שלהם.⁷⁸

הדיוקן התקשורתי של אסירים ביטחוניים גבוה, והעיתונות כולה עקבה בדריכות אחרי האירועים. עיתונאי במעריב עשה מעשה חריג: הוא הצליח להיכנס לכלא (לא ברור איך) ולהיפגש עם האסירים. הוא סיפר שראה על גופם סימני אלימות קשים והעיד שהם כבולים בידיהם וברגליהם כל שעות היום, למעט בזמן הארוחות.⁷⁹ בהפקר, עיתון הציונים הכלליים, ניסו לבדוק את העובדות לאשורן; כתב העיתון נפגש עם נציגים משני הצדדים והביא את גרסותיהם לאירועים. בסיפור של אסירי המחתרת הייתה שורה ארוכה של תלונות, בעיקר על התעללות והשפלה מצד הסוהרים. מנגד, נציגי השב"ס דחו את הטענות וציינו את היחס הראוי ואת ההקלות שנתנו לאסירים לפנים משורת הדין.⁸⁰ כדאי להזכיר שהתנהגות המשטרה כלפי אסירים ביטחוניים נבחנה בזכויות מגדלת ציבורית. כשנתיים קודם לכן

Mark Hayes, 'Political Prisoners: An Irish Republican in the British Panel System', 75 in: David Scott and Michael J. Coyle (eds.), *The Routledge International Handbook of Penal Abolition*, Routledge, New York 2021, p. 235

Jacqueline Bates-Gaston, 'Terrorism and Imprisonment in Northern Ireland: A Psychological Perspective', in: Andrew Silke (ed.), *Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and Its Consequences*, West Sussex, Wiley 2003, p. 235

77 'אסירי המחתרת השתוללו בכלא', *הארץ*, 16.9.1953, עמ' 4.

78 נציב השב"ס לשר המשטרה, 13.11.1953, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

79 'הסתננות לכלא תל-מונד', *מעריב*, 18.9.1953, עמ' 1.

80 'מה התרחש למעשה מאחורי כתלי בית-הכלא בתל-מונד', *הבקר*, 25.9.1953, עמ' 7.

נחשפה פרשת התעללות חמורה בעצירים חרדים חברי מחתרת ברית הקנאים שנכלאו במחנה המעצר ג'למי, וועדת חקירה פרלמנטרית שהוקמה לבחון את האירועים פרסמה כתב אישום חמור נגד המשטרה.

בפגישה דחופה בין עורכי הדין שייצגו את האסירים להנהלת השב"ס ולמנהל בית הסוהר התברר למרבה ההפתעה שתקנת 'היחס המיוחד' בוטלה עוד בידי הבריטים ואיננה בתוקף. לטענת הגורמים המוסמכים, בית הדין לא ידע זאת, וממילא אין להתייחס לפסיקתו.⁸¹ האירועים בתל מונד העלו לדיון סוגיה זו בדרגים הבכירים ביותר. בתכתובת בין הנהלת בתי המשפט, היועץ המשפטי לממשלה, השב"ס ומשרד המשטרה הובהרה הנחיצות של ביטול תקנת 'היחס המיוחד' בשל התפיסה המערכתית שדגלה בהטבת תנאי הכליאה לכלל האסירים וצמצום הפערים בין אסירים רגילים לאסירים מיוחדים. 'לדעתי הגיעה השעה לבטל את התחוקה האנגלית המנדטורית המפלה בין אסיר לאסיר ולהתאים את הוראות החוק למצב הקיים לאמיתו כיום', חיווה יוסף קוקיה היועץ המשפטי לממשלה בפועל את דעתו בסוגיה.⁸²

לבסוף הושגו הסכמות ששיפרו את תנאי האסירים. אף על פי כן לא נרגעו הרוחות וההתנגשויות נמשכו. באמצע ינואר 1954 התפתחה תקרית חמורה שהעלתה אותם שוב לכותרות. התקרית התחילה מניסיון חיפוש שגרתי והתפתחה לפסים אלימים שבסיומם הושלכו האסירים לצינוק.⁸³ על אף ההנחיות המפורשות לא עדכן השב"ס את שר המשטרה בזמן אמת על התקרית. רק כיממה אחרי כן בעודו חונק את כלא רמלה, הוא קיבל מברק בהול מחברי הכנסת אסתר רזיאל-נאור ויוחנן בדר, שקיבלו עליהם לסייע לאסירים; הם הודיעו לו: 'בתל מונד פרצו מכות' וביקשו את התערבותו הדחופה.⁸⁴ שטרית זעם על השב"ס והורה לארגון לתחקר תחקיר ממצה את שהתרחש. צבי גבעתי מנהל הכלא הסביר שהאסירים חושבים שנכלאו ללא הצדקה ונוסף על כך הם מאוכזבים מחוסר עורף ציבורי – זו הסיבה האמתית להתנהגותם המתלהמת. הוא לא שלל את הסברה שהתנהגותם נועדה להחרף את המצב כדי לעבור לכלא משופר יותר. לדעתו, המערכת שוגה קשות שאיננה מקיימת קשר רצוף עם התקשורת ומציגה לציבור את הגרסה האמתית לאירועים וציין שהאסירים בטוחים כי כאשר תקום ממשלה חדשה הם ישוחררו מהכלא או שתופחת תקופת מאסרם. בהמשך לדברים האלה הוא התריע שחוגים פוליטיים עשויים להשתמש בעימותים בין האסירים לשלטונות כדי לגרוף הון פוליטי. דבריו התבססו על שיחה שהתקיימה בין זאב ייבין, שתואר בקבוצת האסירים כדמות מנהיגה לרעה, לעורך דינו. בשיחה האשים עורך הדין את הש"ב שהוא מתנגד למתן ההקלות לאסירים ופרס לפני ייבין שני אפיקי פעולה אפשריים: לשבת בשקט ולוותר בעניינים שאינם מהותיים ולזכות בהטבות או לחלופין

81 'היחס המיוחד לנידוני ה"מחתרת" בוטל למעשה ללא ידיעת בית הדין', חרות, 6.9.1953, עמ' 4.

82 היועץ המשפטי לממשלה לשר המשטרה (העתק למנהל בתי המשפט), 23.10.1953, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

83 'אסירי המחתרת נכלאו בצינוק', מעריב, 14.1.1945, עמ' 1.

84 מברק מ'14.1.1954, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

להסלים את העימות ולזכות בהדים תקשורתיים וציבוריים. הוא הוסיף שדרך פעולה זו תשמש כלי פוליטי והיא 'תשמש לנו חומר במערכת הבחירות'. שלא כחיסיון הקבוע בחוק בין עורך דין ללקוח, דיווח מפורט על תוכן השיחה נמסר לנציב השב"ס.⁸⁵

עורך פוליטי וציבורי וחנינה מוקדמת

אסירים ביטחוניים זוכים לתמיכה מהציבור. אישי ציבור וחברי כנסת מהמחנה הפוליטי שלהם מנצלים את מעמדם וקשריהם לפעול לטובתם. אף שאסירי המחתרת לא נמנו עם התומכים בתנועת החרות ובמידה רבה אף ייצגו אידיאולוגיה מנוגדת לה, הם זכו לתמיכת חברי הכנסת רזיאל-נאור ובדר ולא בכדי. רזיאל-נאור, חברת אצ"ל בעברה, חוותה על בשרה את חיי הכלא כשנאסרה וישבה בבית הסוהר לנשים בבית לחם בימי המאבק בבריטים. בדר, עורך דין בהכשרתו, היה מגדולי הנאבקים למען זכויות האזרח בכנסת והרבה להתנגח עם השלטונות כשאלו כופפו את החוקים בנימוקי ביטחון המדינה. בביקורים בכלא תל מונד ובפגישות חוזרות ונשנות עם שר המשטרה ועם בכירי השב"ס הצליחו חברי הכנסת להשיג כמה הקלות לטובת האסירים למשל ביקורי משפחות ושליחת מכתבים בתדירות רבה יותר.⁸⁶ מנגד, הם גם דאגו לרסן את האסירים והסבירו להם כי הם חייבים לשמור על הכללים והתקנות בבית הסוהר וכי בהתנהגותם המתריסה הם פוגעים בניסיונות להיטיב את תנאיהם. במעשה שחוקיותו מפקפקת אך הוא מבטא את החשיבות הרבה שייחסו גורמי הביטחון לביקורי השניים בכלא, קיבל שר המשטרה מהסוהרים שליוו את הביקור דיווחים מפורטים על אודות השיח שהתקיים בין חברי הכנסת לאסירים.⁸⁷

תמיכה אחרת מהציבור קיבלו אסירי המחתרת מבסיס האם האידיאולוגי שלהם – סלם. חברים בתנועת החרות תמכו בהם מתוך ביקורת עקרונית על השימוש הפסול לדעתם בפקודה למניעת טרור שהייתה בעיניהם אנטי-דמוקרטית, ואילו אלדד תמך במעשים עצמם והקצה גיליון שלם למאמרים מפרי עטם שהוברחו מהכלא. בשער הגיליון ציינה כותרת בולטת: 'גיליון זה מוקדש לנאמני מלכות ישראל הכלואים בכלא תל-מונד [...] ונכתב ברובו על-ידם'.⁸⁸ הגיליון הסנסציוני זכה להצלחה מסחרית רבה, עורר הדים רבים ואזל במהרה מן המדפים.⁸⁹ השימוש של אלדד באסירים היה כפול – פוליטי ואישי: מצד אחד הוא השתמש בהם ככלי לקידום פוליטי, וזו תופעה מובחנת בממשק שבין אסירים ובין פוליטיקה,⁹⁰

85 צ' גבעתי, מנהל בית הסוהר לנציב שב"ס, 22.1.1954, שם.

86 'בהתערבות ח"כ ד"ר באדר וגב' רזיאל-נאור הוענקו הקלות לנידוני המחתרת', חרות, 30.11.1953, עמ' 4.

87 נציב שב"ס לשר המשטרה, דו"ח בסיווג 'סודי', 8.3.1954, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

88 סלם – למחשבת חרות ישראל, סא (אייר תשי"ד), עמ' 1.

89 ישעיהו שרעבי לאביו, מוצאי חג שבועות תשי"ד, מזב"י, פ 456.

90 Kenney Padraic, "I Felt a Kind of Pleasure in Seeing Them Treat Us Brutally": The Emergence of the Political Prisoner 1865-1910', *Comparative Studies in Society and History*, 54, 4 (2012), pp. 863-889

ובמאמר יסודי הוא הנגיד אותם לשלטון מפא"י ולתנועת החרות התבוסתניות, והבליט את מוסר ההשכל הערכי שיש ללמוד מהם.⁹¹ דומה כי זמן הפרסום היה מכוון. הגיליון שיוחד להם היה גיליון חודש אייר, ובאותן שנים היה יחסו של אלדד ליום העצמאות ביקורתי מאוד. בפגישת קוראי סלם כנשאל מדוע בחר להקצות גיליון מיוחד לאסירים הוא ענה: 'עלינו לדעת כי את מלחמת מלכות ישראל הם לחמו ועלינו לעמוד לימינם. הם התגלו לעינינו כגיבורי מעש. אף אחד מאיתנו לא ידע את כושר הכתיבה שלהם ואת כושרם הספרותי והנה הם גילו לנו כישרונותיהם אלו'.⁹² העט של אלדד היה החרב, והוא ראה באינדוקטרינציה בסיס למהפכה שהוא שאף לה, ובעיניו כתיבת האסירים שוות ערך לפעולות המעשיות שביצעו. מצד אחר הוא גם השתמש בהם שימוש אישי. אלדד הואשם תדיר שהוא תאורטיקן אשר אינו פועל ממש ליישום השקפת עולמו. אימוץ אסירי המחתרת שימש עבורו אצטלה ששמטה את הטענות נגדו, והוא יכול להתגאות שהמחתרת צמחה מתוך סלם ומימשה בפועל את הרעיונות שהוא הטיף להם בירחון.⁹³ גם מבחינת האסירים המנועותו של אלדד מפעילות הלכה למעשה לא העלתה ולא הורידה דבר מההערצה שלהם אותו והם קיבלו השראה מהאידאולוגיה שהוא הטיף לה.⁹⁴ דעה חריגה השמיע אברהם מנדל, מהאסירים הצעירים; הוא כפר בכך שפילוסוף כמו אלדד יביא את השינוי המיוחל. הוא היה יחיד בעמדתו.⁹⁵

להבדיל מאלדד, היו יוצאי לח"י שראו בפעילי המחתרת חסרי חוש ראייה וחסרי פרספקטיבה נכונה. כבוגרי בית הכלא הבריטי הם ניסו לפענח את הפסיכולוגיה של אסירי המחתרת שיושבים בכלא הישראלי והציבו אותם במנעד שבין זכאים שמרגישים כי נעשה להם עוול ובין אידאליסטים בעלי חזון שנוכחו כי המטרה אשר עבורה נלחמו איננה רלוונטית עוד במציאות העכשווית. כיודעי דבר הם לא היססו להבחין בין התודעה הפסיכולוגית של האסירים אז וכיום וקבעו שבימי הבריטים היו רגשותיהם של האסירים שונים והקלו עליהם את החיים בכלא.⁹⁶ מנהיג לח"י לשעבר נתן ילין-מור, יריב מר לאלדד ולקבוצתו, היה בוטה יותר. במכתב לידידו הד"ר שמואל אריאל, נציג אצ"ל לשעבר בפריז וממארגני אוניית הנשק אלטלנה שתיעב את הממסד הישראלי וניסה להקים מחתרת מהפכנית להפלת השלטון בתחילת שנות החמישים, הוא כתב שהם תנועה 'ריאקציונית' חסרת הבנה פוליטית ומדינית ולגלג על התנהגות האסירים שמצד אחד מתעמתים תדיר עם הסוהרים, ובלשונו 'משחקים במרי', ומצד אחר מוכנים

91 ישראל אלדד, 'משקלם המדיני והחינוכי של אסירי מחתרת מלכות ישראל', סלם - למחשבת חרות ישראל, סא (אייר תשי"ד), עמ' 5-7.

92 דיווח מ' 10.5.1954, א"מ, תיק אלדד בש"ב.

93 ישראל אלדד, מעשר ראשון, נספח למהדורה השלישית, הוצאת יאיר, תל אביב תשנ"ט, עמ' שצ"ה.

94 דיווח מ' 24.6.1953, א"מ, תיק אלדד בש"ב.

95 מנדל לשרעבי, 6.4.1954, מזב"י, פ 456.

96 מאיר גולן ליפה דרומי, 1.9.1953, ארכיון לח"י בתל השומר, מס' משלוח 1128/2003, תיק 55.

להתחייב לשמור על השקט, ובלבד שישוחררו או שיופחת עונשם.⁹⁷ הד"ר אריאל היה חריף לא פחות. 'בחורים אלה הצליחו להוכיח שלא רק השלטון הנו קריקטורה, גם הלוחמים בו הנם קריקטורה לא פחות', ובאותה נשימה הוא יצא נגד הפקודה למניעת טרור וקבע שצריך לבטלה לאלתר.⁹⁸ גם מנחם בגין חשב כך וטען שהמחתרת מביישת את שם המחתרת בישראל.⁹⁹

לאחר כמה ההתנגשויות עם האסירים החליטו במשרד המשטרה להרגיע את המתרחות והחזירו את האחריות לידי השב"ס. סגן הנציב פיקח אישית על יחסי הגומלין עמם וביקר בכלא פעמים רבות.¹⁰⁰ הם זכו להטבות מופלגות ונדיבות הן מצד שר המשטרה הן מצד השב"ס.¹⁰¹ כדי להעסיק אותם אישר השב"ס להכניס עבורם חרסים שנחשפו בחפירות ארכאולוגיות, ובהשגחתו של זאב ייבין שהיה ארכיאולוג הם מיינו וקטלגו אותם תמורת שכר. חלק נכבד משעות הפנאי שלהם הם עסקו בלימוד, בקריאת העיתונים חרות וסלם (בלבד) ובדיונים רעיוניים ופילוסופיים. טקס קבוע היה קריאה ולימוד בכתבי אורי צבי גרינברג (אצ"ג), המשורר הנערץ עליהם.

על אף היחס המיוחד שזכו לו האסירים, מפעם לפעם חזר המתח בין הסוהרים ובינם, ותלונות שלהם הונחו על שולחנו של שר המשטרה. התלונות נסבו על סגירת התאים בזמן שעת החצר, על צנזורה של מכתביהם ועל יחסו של סגן הנציב אליהם – כמו אל מספרים, ולא כמו אל בני אנוש. במקרה חריג התלוננו האסירים על חיפושים בבית הכנסת ופתיחת ספר התורה, 'פשע לאומי ודתי כאחד' מבחינתם. העתקים של התלונות נשלחו לחברת הכנסת רזיאל-נאור.¹⁰² הנציב נאלץ להצטדק פעם אחר פעם לפני השר והעלה כמה וכמה טענות כלפי האסירים המנצלים את היחס הטוב שהם זוכים לו ומעוררים פרובוקציות. לעניין חיפוש בבית הכנסת הוא ציין שהאסירים החביאו שם מסוריות שגנבו.¹⁰³ מההתכתבויות הרבות בנושא ההתנהלות עם האסירים עולה ששר המשטרה טיפל אישית בעניינם. הם מבחינתם ראו בו גורם הוגן וכתובת לפניות ולתלונות, והוא היה לגורם מתווך שהרגיע בין הצדדים. הוא הבין את ייחודם של אסירי המחתרת בהשוואה לאסירים פליליים ואת מורכבות הטיפול בהם והשתדל להקל את שגרת חייהם. עונשי המאסר הכבדים שהוטלו על נאשמי המחתרת לא היו סוף פסוק, והחל מאבק נרחב לשחרורם. הורי האסירים פנו לרשויות בבקשת חנינה¹⁰⁴ וגיסו את הרבנים הראשיים

97 ילין-מור לאריאל, 16.9.1953, מזב"י, פ 315 3/2.

98 אריאל לילין-מור, 3.9.1953, שם.

99 'מחתרת', העולם הזה, 16.7.1953, עמ' 6.

100 נציב שב"ס לשר המשטרה, 5.7.1954, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

101 לשכת נציב שב"ס לממונה על משרד המשטרה, 16.7.1954, שם.

102 אסירי המחתרת לשר המשטרה, 30.6.1954 ו-20.3.1955, שם.

103 נציב השב"ס לשר המשטרה, 5.7.1954 ו-23.3.1955, שם.

104 לדוגמה: לשכת שר המשפטים לממונה על משרד המשטרה, 29.12.1954, שם.

לסייע ולקיים את 'המצווה הגדולה של פדיון השבויים'.¹⁰⁵ גם המשורר אצ"ג, שהיה מקורב לבן-גוריון, פעל לטובתם. במערכת התקבלו גם יוזמות פרטיות בבקשת חנינה לאסירים הפוליטיים.¹⁰⁶ בקיץ 1954 פורסם כרוז שקרא לשחרור האסירים ועליו חתמו גורמים בכירים במחנה הימין כמו פרופ' יוסף קלוזנר, משה איכילוב סגן ראש עיריית תל אביב, חבר הכנסת לשעבר אברהם רקנאטי ועורכי דינם של האסירים.¹⁰⁷

תקרית חריגה התנהלה בעניין שחרורו של ישעיהו שרעבי, מהאסירים הצעירים, שהיה אמור להשתחרר בתום ריצוי שני שלישים מתקופת המאסר. נוהל השחרור מהכלא דרש חתימה על מסמך תנאים, ולפיו האסיר המשוחרר מתחייב, בין התנאים האחרים, לא להתחבר לאנשים לא הגונים ולא לחיות חיי הוללות. שרעבי ראה בעצמו אסיר פוליטי וסירב לחתום מטעמים עקרוניים, ונציב השב"ס החליט לעכב את שחרורו עד שיחתום. לעניין נדרשו עורך דינו וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור; הם פנו לשר המשטרה בבקשה להימנע מלחייב אותו לחתום. השר הכיר בייחודיות אסירי המחתרת, הצדיק את טענת שרעבי וקבע שהסעיפים המדוברים מתייחסים לאסירים פוליטיים בלבד והורה למחוק אותם מטופס השחרור.¹⁰⁸ מיד עם שחרורו של שרעבי הוא גויס לצה"ל. לסירובו לחתום על התנאים הייתה השפעה חוקתית. שר המשטרה העלה הצעת חוק לתיקון פקודת המשטרה שתיתן לוועדת השחרורים סמכות לפטור אסיר שעתידי להשתחרר מחתימה על תנאים מסוימים ברישיון השחרור. בדיון הער שהתפתח תקף יוסף שופמן מחרות את חוסר ההבחנה הקיימת במדינה בין אסירים פוליטיים לאסירים פוליטיים וטען שרק ברוסיה ובישראל אין הבחנה כזאת. תגובת שר המשטרה הייתה שבמדינה דמוקרטית, אשר לכל אזרח בה יש זכות בחירה, אי אפשר לדבר על עבריינות פוליטית, מונח זה מתאים רק למדינות דיקטטוריות. התיקון לחוק התקבל ונכנס לספר החוקים של מדינת ישראל.¹⁰⁹

סוגיית הגדרת אסירי המחתרת כ'אסירים פוליטיים' עלתה פעם נוספת כאשר הם התלוננו לפני נציב השב"ס שדעות והשקפות עולם שהם מעלים במכתבים פרטיים מצונזרות בעקביות והסוהרים מסרבים לשלוח מכתבים שלהם לגורמים פוליטיים. הם גם התרעמו שהצנזור מוחק בעקיבות את המילים 'אסיר פוליטי' מהמכתבים. התשובה שהתקבלה התמיהה אותם: 'אינני חושב שהחתימה 'אסיר פוליטי' מתאימה למציאות'. הם ביקשו מהד"ר אלדד לתת פומבי לטענותיהם, והוא פרסם את המכתב ב'סלם' וכמובן לא צנזר את המילים 'אסירים פוליטיים' מהחתימה.¹¹⁰

105 תזכיר האימהות, ניסן תשט"ו (ללא תאריך מדויק), א"מ, 000i1el ו-000vqfi; דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית', עמ' 212.

106 צבי פכטהולד לשר המשטרה, 16.5.1954, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

107 'אישי ציבור קוראים לשחרור אסירי המחתרת', חרות, 2.7.1954, עמ' 8.

108 שר המשטרה לנציב שב"ס, 5.10.1954, א"מ, תיק אסירי המחתרת.

109 ישיבת הכנסת מ-1.11.1955. התיקון לחוק התקבל בישיבת הכנסת מ-10.1.1956.

110 'מכתב אסירי מלכות ישראל לנציב בתי הסוהר', סלם – למחשבת חרות ישראל, סג (תמוז תשי"ד), עמ' 2.

ב־22 באפריל 1955, בהמלצת הממונה על הש"ב איסר הראל, חנן ראש הממשלה ושר הביטחון בן־גוריון את אסירי המחתרת. תאריך השחרור נקבע ימים אחדים אחרי כן, סמוך ליום העצמאות 'למען ישתתפו בחג העצמאות כאזרחים חופשיים במדינת ישראל במלואת שבע שנים לתקומתה'.¹¹¹ את מסיבת השחרור חגגו במועדון סלם. השחרור המוקדם עורר הדים בין־לאומיים, וגורמים סובייטים ראו בו 'צעד בלתי ידידותי' כלפי ברית המועצות וצ'כוסלובקיה, שכזכור נציגויותיהן נפגעו בידי המחתרת. במשרד החוץ מיהרו להבהיר שהמשוחררים הואשמו בעברות נגד ביטחון המדינה, ולא נמצאו הוכחות שהם פגעו במטרות הסובייטיות,¹¹² והשגריר במוסקווה נזעק למשרד החוץ שם, להסביר את השחרור.¹¹³ מנגד, הרב הראשי הרצוג מיהר לברך את בן־גוריון על מידת החסד והרחמים שגילה. לכו אמר לו, כך התבטא, שאכן הם יהיו אזרחים טובים ומועילים.¹¹⁴ אלדד לא ראה בשחרור המוקדם של האסירים מעשה של חסד. להשקפתו, זה היה צעד לא נמנע, שכן

יותר מאשר הם שוחררו, שוחרר מצפוננו של מי שכלאם. כי הוא דן אותם וכלא אותם אמנם על־פי איזה חוקים של איזה מוסד במדינה זאת, אבל הוא דן אותם וכלא אותם בניגוד לחוקי ההיסטוריה העברית, בניגוד לצרכי האומה העברית. מי שדן וכולא פטריסטים עבריים בסופו של חשבון הוא הנידון בפני כס ההיסטוריה. וכשהוא ממתיק את דינם, בסופו של דבר את דינו הוא ממתיק. על תנאי.¹¹⁵

דיון ומסקנות

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל התמודד השלטון בהנהגת מפא"י עם ביקורת פנימית נוקבת שנמתחה עליו מחזיתות שונות, בכנסת ומוחצה לה, בנושאים של מדיניות חוץ וביטחון ומדיניות חברתית־כלכלית ובסוגיות של דת ומדינה. 'ביקורת פסימית', כהגדרת יעקב שביט.¹¹⁶ אך בקרב רוב גורמי האופוזיציה נגעה המחלוקת בדפוסי הממלכתיות ודרכי הביצוע שלה, ולא בעצם הממלכתיות,¹¹⁷ ואילו הד"ר אלדד והחוג שהתאסף סביבו ערערו על עצם הלגיטימיות של השלטון ויצרו דפוס של ממלכתיות חלופית שמבוססת על

111 ארכיון בן־גוריון, מסמך 278107.

112 'משרד החוץ על שחרור אסירי המחתרת וידיעת סוכנות טא"ס', הבקר, 4.5.1955, עמ' 1.

113 'אבידור מסביר את שחרור אסירי המחתרת', על המשמר, 10.5.1955, עמ' 1.

114 הרב הרצוג לב"ג, ד' באייר תשט"ו, א"מ, vqfi000.

115 'המתקת דינם של המשחררים – על תנאי, סלם – למחשבת חרות ישראל, עג (אייר תשט"ו)', עמ' 2. ההדגשות במקור.

116 יעקב שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים – עיון בביקורת על המדינה הבן־גוריונית', עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 56–78.

117 אבי בראלי וניר קידר, ממלכתיות ישראלית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים תשע"א, עמ' 49–50.

יסודות פילוסופים מאסכולת ניטשה, על דרוויניזם חברתי, תפיסות משיחיות ותודעת עבר היסטורית. הם קראו תיגר במפורש על השלטון, ולא בחלו להשתמש באלים כדי לקדם את המטרות שהציבו, ובראשן חזון מלכות ישראל. הביטוי המעשי שלהם היה מחתרת מלכות ישראל שפעלה כארגון טרור.

המחתרת ערערה על הלגיטימיות של השלטון ועל מדיניותו המדינית הביטחונית. פעולותיה גרמו נזק מדיני למדינת ישראל. עם זאת, הטענה שלפיה מטרתם הייתה הפלת השלטון בכוח הייתה מופרזת שהרי אין בכוחם של עשרות אחדות של פעילים, מקצתם בני נוער, ללא עורף ציבורי לממש זאת. מה גם שיעדי המחתרת לא כיוונו להפלת השלטון.¹¹⁸ לאחר שנעצרו הפעילים בה חל שלב חדש בעימות בין המחתרת לרשויות. העימות נהיה ישיר, וחדרי החקירות, בית הדין והכלא שימשו זירות מאבק. להבדיל מתקופת הפעילות המבצעית, בזירות החדשות האלו באה לידי ביטוי השפעת מורשת המחתרת בתקופת המאבק בבריטים וחיידה את ההבדלים בין שני סוגי הפעילים: הפעילים הצעירים, שלא חוו את השייכות למחתרת הלוחמת ונעדרו מסורת מחתרתית, לא שברו את הכלים וקיבלו לרוב את מרות השלטונות. לעומתם, יוצאי לח"י ערערו על הלגיטימיות של הרשויות במגוון דרכים, ונדמה כי עבורם מדובר בגלגול חדש של העימותים שהתנהלו בין מוסדות היישוב למחתרת לפני הקמת המדינה. הם שתקו בחדרי החקירות, כפרו בסמכות בית הדין, סירבו להשתתף במשפט וניהלו עימותים תכופים בכלא. רמת הערעור על הלגיטימיות של השלטון קבעה את תגובת הרשויות שמתחו את הכללים הנורמטיביים ולעתים אף חצו אותם. בתגובה זו היו שיטות חקירה קשות שהפרו את זכויות הנחקרים ומקצתן נפסלו בבית הדין, שימוש בפקודה השנויה במחלוקת נגד הטרור ויחס קשה כלפי האסירים בבית הסוהר. מנגד, התגובה החריפה חשפה גם את חולשת הרשויות. לא גובשו תכניות פעולה מסודרות לטיפול במי שקרא תיגר ולא הוכנו כלים מתאימים להתמודדות עמם. תהליך ההעמדה לדין נעשה בדרך של ניסוי וטעייה, והטיפול בהם הושפע מלחצים שונים – פוליטיים, תקשורתיים וציבוריים. לא בכדי היו פעילי מחתרת מלכות ישראל האחרונים שנשפטו בבית דין צבאי. תופעה דומה שהתמודדו עמה הרשויות אך שנתיים קודם לכן חיידה את כישלון המערכת – מחתרת ברית הקנאים. גם עמה הייתה ההתנהלות חובבנית, וסופה הצביע מצד אחד על הצלחה מבצעית סיכולית שהביאה לחשיפת המחתרת, ומצד אחר על כישלון בטיפול בעצירים ובהעמדתם לדין. מעשרות הנעצרים אז הועמדו ארבעה בלבד לדין ונענשו בעונשים קלים. קושי מהותי אחר הוא תולדה של המקום המרכזי שתופס הש"ב בפרשות כאלה. מעורבותו של גוף סיכול חשאי שאינו כפוף לנורמות המקובלות מעלה לא פעם תאוריות קנוניה, ואלה מחלישות את השלטון וגם הן מערערות על הלגיטימציה הציבורית שלו.

ההתמודדות עם אסירים ביטחוניים בבתי הכלא מעוררת קשיים ייחודיים. הם זוכים לבולטות יחסית באמצעי התקשורת, למידה של אהדה ציבורית ולתמיכת גורמים פוליטיים

והם מטורד לרשויות. התפיסה שלפיה טרור פנימי הוא מקרה ייחודי מייצרת יחס שונה כלפיהם. לטוב ולרע. מצד אחד הם זוכים ליחס חמור הרבה יותר מעבריינים פליליים שלעיתים אינו תואם את רמת הסיכון האובייקטיבי ונוצר פחד לא מבוסס, וההערכות בדבר רמת האיום הנשקף מהם מופרזות. ראוי לציין שהשימוש בנימוקי ביטחון מופרזים כדי להבנות איום קיומי, גם כשאינו תואם את הנסיבות האובייקטיביות, הוא תופעה כללית שמטרתה להקל את ההתמודדות עמו ולקבל הסכמה ציבורית.¹¹⁹ מצד אחר הסלחנות וההבנה בציבור מיתרגמות לתמיכה פוליטית ותקשורתית; זו מקשה את הטיפול בהם בכל הכלים העומדים לרשות מערכות המשפט והחוק ויתר על כן, מחלחלת גם לרשויות עצמן, והתוצאה היא יחס סלחני, מתן זכויות מופלגות ושחרור מוקדם. לא רק חברי מחתרת מלכות ישראל נהנו מיחס כזה. גם מחתרת רוצחי קסטנר ואפילו חברי המחתרת היהודית בשנות השמונים זכו לחנינה ולשחרור מוקדם. קושי מהותי אחר הוא ביזור הסמכויות. מבחינה מערכתית, השב"ס אחראי לאסירים ביטחוניים, אך הסמכות הרשמית נתונה בידיו של המשטרה. עם זאת, הקובע האמיתי הוא הש"ב. השילוש הזה יוצר מערכת מסורבלת חסרת מדיניות אחידה למעשה עד ימינו.¹²⁰

האם הופקו הלקחים בהתמודדות עם אסירים ביטחוניים בעקבות פרשת מחתרת מלכות ישראל? אף ששחררו אסירי המחתרת הם נשארו בחזקת חשודים פוטנציאליים בתחום הטרור הפנימי. בעקבות המתיחות המדינית לאחר מבצע קדש חששו בש"ב מפגיעה בשגרירות ברית המועצות והזמינו אחדים מהאסירים לשעבר לשיחת אזהרה.¹²¹ במאסר 1957 נרצח הד"ר ישראל קסטנר בפתח ביתו בתל אביב. במהירות שיא עצרה המשטרה כמה חשודים. שניים מהם – זאב אקשטיין ודן שמר – היו צעירים שנעדרו מורשת מחתרתית והודו ברצח. השלישי היה יוסף מנקס, הוא לא נשבר בחקירה והכחיש את החשד נגדו. אף על פי כן הוא הורשע באחריות לרצח, ונגזר עליו מאסר עולם. גם חרותי נעצר והועמד למשפט בעוון כרוז הסתה נגד אחד השופטים בפרשה. הוא נידון לשנת מאסר וחצי. בישיבת הממשלה סקר איסר הראל את פרשת ההתנקשות והודה שטעה כאשר המליץ לחנון את חרותי.¹²² התביעה טענה אז שמחתרת רוצחי קסטנר היא המשך ישיר של מחתרת מלכות ישראל. דרך אגב, בית המשפט לא סבר כך. להבדיל משני הרוצחים האחרים, שהתנהגותם בכלל הייתה ללא דופי, מנקס היה אסיר בעייתי שערער פעם אחר פעם על סמכות השב"ס והרבה להתעמת אתו. כל תקופת מאסרו הוא טען כי הוא חף מפשע וכי נפל קורבן לקנוניה. הוא זכה לתמיכה ציבורית ופוליטית, ולבסוף שוחרר שחרור מוקדם עם שני

Thierry Balzacq and others, "Securitization" Revisited: Theory and Cases', 119 *International Relations*, 30, 4 (2015), p. 495

120 ראו לדוגמה: השר יוסף שפירא לראש הממשלה שמעון פרס (בנוגע לעצירי המחתרת היהודית בשנות השמונים), 3.9.1983, א"מ, R0001rey.

121 'היה חשש להתנקשות בשגרירות הסובייטית', הארץ, 9.5.1957, עמ' 4.

122 דברי איסר הראל בישיבת הממשלה שדנה ברצח קסטנר מ' 11.3.1957.

שותפיו לפשע.¹²³ הדפוס שנוצר ביחסי הגומלין בין הרשויות למחתרת מלכות ישראל חזר. הממונה על הש"ב איסר הראל הכה על חטא שחרורו המוקדם של חרותי; אך אף על פי כן ועל אף מאבקו הנחרץ בקוראים תיגר, הוא יזם בעצמו את שחרורם המוקדם של רוצחי קסטנר¹²⁴ ושיקף פעם נוספת את הדיסוננס בנוגע לפעילי הטרור הפנימי. מצד אחד מאבק חסר פשרות וחסר עכבות, ומצד אחר סלחנות יתרה ואי־הקפדה על ריצוי מלא של עונש המאסר. אם כן, הלקח מהטיפול במחתרת מלכות ישראל לא הופנם.

על אודות המחבר

ד"ר איציק פס הוא חוקר מחתרות ואלימות פוליטית לפני הקמת המדינה ואחריה; פרסם מאמרים וספרים בתחומים אלו. הוא מלמד במחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטת בר־אילן, משמש עמית מחקר במכון לחקר מחתרות באוניברסיטת בר־אילן וחבר בוועדה האקדמית של מכון ז'בוטינסקי.

<http://orcid.org/0009-0003-9168-2835>

123 יצחק פס, 'ישראל אלדד ורצח קסטנר', עיונים בתקומת ישראל, 27 (2017), עמ' 216-237.

124 יומן בן־גוריון, 26.11.1962.